

Рябченко О.Л. (Харків)

**«ПЕДАГОГ – НОВАТОР, БАТЬКО
УСІХ СЛІПОГЛУХОНІМИХ».
ХАРКІВСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ
І ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСОРА
І.П. СОКОЛЯНСЬКОГО**

У статті досліджується життєвий шлях і науково-педагогічна діяльність Івана Панасовича Соколянського (1889 – 1960 рр.) – одного з найвидатніших діячів у галузі виховання і навчання аномальних дітей, засновника вітчизняної педагогіки сліпоглухонімих у роки його перебування в Харкові.

Драматизм нашої минувшини виразно і болісно позначився на долі не одного славетного сина України, відкинувши знання про їхню подвижницьку працю на периферію історичної пам'яті. Серед тих, хто своєю самовідданою працею, знаннями і розумом розвивав українську науку й культуру, слід відзначити й професора І.П. Соколянського – людини з надзвичайним талантом новатора, відомого педагога-експериментатора. Становлення особистості є результатом досить складного переплетіння різноманітних факторів: як внутрішніх, так і зовнішніх. Перегортаючи скупі сторінки життєпису майбутнього «батька всіх сліпоглухонімих», виникає питання: «А чи присвятив би Іван Панасович своє життя проблемам сурдопедагогіки, якби доля не звела його ще у ранньому дитинстві з глухонімими дітьми?» Глуха дівчинка-підліток була його нянькою, завдяки їй за допомогою міміки і виразних жестів він навчився спілкуватися з іншими глухими дітьми, які мешкали в станиці і стали його близькими друзями. Пізніше, коли доля закинула юнака в Петербург, на лекціях П.Ф. Лесгафта він вперше довідався про існування спеціальних шкіл для глухонімих в Америці і відкрив для себе «науку про людину». Мабуть, це і визначило подальші професійні уподобання І.П.Соколянського.

Так склалося, що свою практичну роботу Іван Панасович розпочав в Україні, спочатку в Умані та Києві, а з 1923 р. – у Харкові. Це був час, коли відбувалося становлення української радянської системи освіти і багато уваги приділялося визначенню ключових завдань педагогіки в суспільстві, він почав розробляти теоретичні проблеми педагогічної системи. Його концепція, цілком відповідно до духу того часу, відрізнялася певною політизацією та прагматичністю¹. І.П.Соколянський, наприклад, вважав, що відмінності «поміж «пролетарською», «радянською», «марксистською», «науковою педагогікою» не існує, а «поміж радянською й буржуазними системами педагогічними нічого спільного немає»². Він визнавав педагогіку як науку про «організацію суспільно-скерованої поведінки (діяльності) людської особистості (колективу)», «про організацію класово-скерованої поведінки особистості людської»³. Захопившись з'ясуванням

---

¹ Кузьменко М.М. Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20–30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень. – Донецьк: НОРД-ПРЕСС, 2004. – С. 315.

² Соколянський І. Деякі з основних питань радянської педагогіки // Радянська освіта. – 1928. – № 12. – С. 7.

³ Там само. – С.8.

«поведінки», учений вказує на те, що поведінка визначається двома чинниками – біологічними (організм) та соціальними (оточення), тобто взаємодією середовища й організму. Як випливає з поглядів вченого, його висновки були наслідком захоплення вченням І.П.Павлова, В.М.Бехтерєва, Н.Є.Введенського про фізіологію нервової діяльності. Вчені відзначають, що це прагнення базуватися на даних фізіології нервової діяльності у педагогічних пошуках було характерною рисою науково-педагогічної діяльності І.П.Соколянського протягом усього життя¹. Ці погляди, на думку його сучасника та колеги В.Павловського, і зумовили виникнення «соціобіологічного напрямку» на чолі з І.П.Соколянським, що розкривав механізм поведінки особи та колективу². Саме за ці погляди, за цю його тезу «соціальне обумовлює, а біологічне ускладнює», у 1930-ті рр. вчений піддавався безпощадній критиці.

І.П.Соколянський невтомно працював над теоретичними і практичними проблемами організації соціального виховання дітей в Україні, зокрема його турбувала дитяча безпритульність, ліквідацією якої він переймався разом із А.С.Макаренком. Разом із О.І.Поповим та Г.С.Сальком на замовлення Наркомосу УСРР він розробив «програмовий документ» – poradnik із соціального виховання дітей, а, як відомо, його організація та обґрунтування належали до ключових проблем теорії та історії педагогіки в УСРР 1920-х рр.

І.П.Соколянського справедливо вважають засновником системи освіти дефективних дітей. У своїх дослідженнях учений не обмежувався поодинокими питаннями сурдопедагогіки, – його праці були спрямовані на вдосконалення всієї системи навчання і виховання аномальних дітей. Щойно прибувши до Харкова, він організував «Відділ сліпоглухонімих при педагогічній лабораторії дослідної станції Управління соцвиху». З цього часу вчений розпочинає послідовну науково-дослідну роботу в цьому напрямі. Як зазначає М.Д.Ярмаченко, значення цього закладу полягало не тільки в тому, що в ньому знаходили притулок окремі сліпоглухонімі, і навіть не в тому, що тут із сліпоглухонімих виховували повноцінних людей, здатних до самообслуговування, продуктивної праці як фізичної, так і розумової, а в тому, що тут уперше в світі почалася серйозна науково-дослідна робота в найскладнішій галузі дефектології³. «Це єдиний свого роду заклад на всю Європу і досліджував він не що інше, як духовне формування людини», писалося у газеті «Вісти»⁴.

У цей же час за ініціативою І.П.Соколянського у Харкові при школі сліпих було організовано спеціальний навчальний заклад – школу-клініку для сліпоглухонімих дітей. Саме сюди з Одеси було переведено Олю Скороходову, яка у майбутньому стала письменницею, захистила кандидатську дисертацію і працювала в Інституті дефектології у Москві. У долі цієї дівчинки вирішальну роль зіграв Іван Панасович. Великою заслугою вченого є те, що для навчання сліпоглухонімих він створив нову, цілком оригінальну методику, протилежну традиційній. Суть початкової роботи з такими дітьми І.П.Соколянський вбачав

¹ *Мещераков А.* Памяти Ивана Афанасьевича Соколянского // Обучение и воспитание слепоглухонемых. Труды Института рефлексологии. – М., 1962. – Вып. 121. – С. 5.

² *Павловський В.* Програмово-дидактичні шукання жовтня в українській педагогічній літературі // Рад. освіта. – 1927. – № 11. – С. 46-56.

³ *Ярмаченко М.Д.* Історія сурдопедагогіки. – К.: Вища школа., 1975. – С. 272.

⁴ *Лісовий П.* Сліпі бачать, глухі чують, німі говорять // Вісти. – 1926. – 24 вересня.

не в навчанні їх словесної мови, якою володіють здорові люди, а у «формуванні у сліпоглухонімих дітей так званих побутових навичок і умінь...»

Заклади Харкова для сліпоглухонімих дітей неодноразово відвідували зарубіжні дослідники. У 1925 р. у місті перебувала делегація вчителів з Франції, Англії та інших країн. Вони широко захоплювалися досягненнями харківських сурдопедагогів. Пізніше Л. Вілсон у своєму дослідженні запише, що «ця школа щодо свого обладнання, педагогічного персоналу та тих результатів, що вона їх досягла, являє собою щось єдине, чого я не бачила в жодній країні... Наслідки, що їх досягла школа, дивовижні»¹. У серпні 1935 р. школу-клініку відвідали делегати Міжнародного конгресу фізіологів і залишили лише позитивні відгуки, зокрема газети писали, що «клініка є видатним науковим закладом не лише Радянського Союзу, але і світової науки» і «такий інститут, як інститут сліпоглухонімих у Харкові, напевно чи можна знайти де-небудь у світі...»². Аналізував І.П. Соколянський і реальний стан навчально-виховної роботи в школах глухонімих того часу та викрив деякі суттєві недоліки у цій справі. Найістотнішим недоліком традиційної системи навчання глухонімих було те, що вона не сприяла вихованню у таких дітей потреби користуватися звуковою словесною мовою при спілкуванні. Заучування глухими учнями хоч би й великої кількості мовного матеріалу не приводило до цілком надійних і позитивних наслідків. Саме тому І.П. Соколянський наголошував на тому, «що треба не тільки навчити говорити, а треба виховати в учня потребу реалізувати своє вміння, непереможну, жагучу потребу говорити звуками, артикуляторним апаратом, а не руками, не мімікою». Таку потребу, на думку вченого, можна виховати лише працюючи за ланцюговою методикою, коли робота починається з цілих фраз. Саме така методика і була запроваджена у 1924 р. у Харківському дитячому будинку глухонімих.

Центром педагогічної думки в Україні у 1920-ті рр. вважався Харків. Саме в цьому місті при Інституті народної освіти, що виник внаслідок реорганізації університету, на початку 1922 р. серед групи викладачів і студентів виникла думка створити науково-педагогічний центр, основною метою роботи якого було б «всестороннє вивчення дитини як об'єкта виховання»³. Так виник науковий гурток при ХІНО, який згодом злився з Науковим товариством при Інституті, утворивши педагогічну секцію. Серед дійсних членів цієї секції, обраних на установчих зборах 26 лютого 1922 р., був і І.П. Соколянський⁴. З 1923 р. він остаточно пов'язує свою долю з ХІНО спочатку як викладач дефектології для студентів факультету соціального виховання, а з квітня 1924 р. і до ліквідації Інституту у 1930 р. Іван Панасович був деканом цього факультету. З теплотою і ніжністю згадують його студенти, зокрема Оксана Іваненко, якого вона називала «чудовим учителем»⁵.

Багато сил і часу І.П. Соколянський віддавав і роботі на науково-дослідній кафедрі педології при ХІНО, яка була заснована навесні 1923 р.⁶ Спочатку Іван Панасович був дійсним членом цієї кафедри, а згодом, після перейменування

---

¹ *Wilson L.W.* Neu schools in neu Russia. – 1928. – P. 32.

² Харьковский рабочий. – 1935. – 22 августа; Коммунист. – 1935. – 24 августа.

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 5, спр. 753, арк. 8.

⁴ Там само, арк. 13.

⁵ *Іваненко О.* Моя Марія // Завжди в житті. Спогади. – К., 1985. – С. 53.

⁶ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 754, арк. 25.

цього закладу у науково-дослідну кафедру педагогіки і організації при ній секції педагогіки особистості (або фізичної дефективності), його було призначено керівником цієї секції¹.

Робота проводилася у двох напрямках: практичному – розробка нових і вдосконалення наявних методик роботи з фізично-дефективними дітьми та науково-теоретичному – збір та вивчення матеріалів для висвітлення проблеми поведінки людини в педагогічному процесі. Професор І.П. Соколянський визначав педагогіку як науку про організацію певних форм поведінки людини². «Педагогічний процес треба розуміти як процес організації обумовлених форм класової поведінки (для періоду диктатури пролетаріату) людської особистості та колективу»³. Уточнення проміжної фази становлення радянської держави виявилось не випадковим, тому що педагог-теоретик переймався ідеєю майбутнього позакласового суспільства. На думку вчених, використання марксистських фразеологічних словосполучень «радянське суспільство (суспільство трудящих)» наповнювало історичним змістом його тлумачення, але збіднювало саму теорію⁴.

Наукові дослідження І.П. Соколянського цього періоду про навчання глухонімих дітей рідній мові, розроблені ним нові принципи методики читання з губ, про мовний режим глухих мали велике значення для розвитку сурдопедагогіки, ними користувався педагогічний колектив Харківського дитячого будинку глухонімих, вони є актуальними й нині.

Аспірантки І.П. Соколянського – лікарі Д.О. Тумалевич, Л.І. Уланова та педагог О.І. Прохорова розробили й експериментально перевірили одну з найскладніших проблем у галузі організації поведінки сліпоглухонімих – формування первісних реакцій у дітей дошкільного віку в звичайних умовах педагогічного процесу⁵.

Наприкінці 1926 р. на основі кафедри педагогіки в Харкові було створено Український науково-дослідний інститут педагогіки (УНДІП) і проф. І.П. Соколянський був одним із активних організаторів цього закладу. Він став його першим директором та завідувачем відділу дефектології, а в 1929 р., коли в Харкові було організовано Науково-дослідний інститут дефектології, І.П. Соколянський також став його першим директором. Вченого, як і раніше, цікавили методологічні та практичні питання педагогіки. Його статті, яких протягом 1920-х рр. було опубліковано понад п'ятдесят, трапляються у всіх відомих педагогічних фахових і популярних виданнях того часу: «Шлях освіти», «Радянська освіта», «Український вісник рефлексології та експериментальної педагогіки», «Хрестоматія по детському движению», «Дитячий рух» тощо. Вони свідчать про різноплановість наукових інтересів Івана Панасовича – у них йдеться і про поведінку особистості, дитячий рух і школу, і про соціальне виховання.

На відміну від тих теоретиків, які вважали, що Україна переживає «глибоку кризу сім'ї», І.П. Соколянський не заперечував інституту сім'ї як виховного

¹ Там само, оп. 6, спр. 4579, арк. 382.

² Соколянський І. Педагогічна практика // Рад. освіта. – 1926. – № 12. – С. 1-8.

³ Соколянський І. Організація педагогічного процесу за комплексовою системою, методика й методична техніка // Рад. освіта. – 1926. – № 1. – С. 11-16.

⁴ Кузьменко М.М. Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20-30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень. – С. 315.

⁵ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 4579, арк. 387.

фактора. Він вважав, що є дві педагогічні системи – науково-педагогічна, побудована на наукових засадах, і батьківська, родинна¹. Вчений звертав увагу на підвищення «вимог перед родиною за виховання», що було викликано рядом судових процесів того часу в Україні над «педагогами», які катували та знущалися з дітей у різних установах соціального захисту. Він вказував на те, що таке жадливе поводження з дітьми саме й є проявом «родинної педагогіки», яка панує в сім'ях. Тому черговою суспільно-науковою проблемою І.П.Соколянський вважав виховання в сім'ях «справжніх способів поводження з дітьми», а не «знищення родини, не її руйнація, як того хотіли б марнотяпи, не війна з родиною як такою, а з тими досередньовіковими забобонами, що міцно тримають в своїх лаптах здорову природу родини»².

Ім'я проф. І.П. Соколянського було широковідомим у колах харківської інтелігенції. Його з любов'ю називали «батьком усіх сліпоглухонімих», «геніальним педагогом»³. Як людина небайдужа, він переймався проблемами громадського життя, культурного будівництва, що єднало творчу еліту Харкова 1920-х рр. Улюбленим місцем зустрічей був кабінет головного редактора газети «Вісті» В.Еллана-Блакитного, де вимріялося, зароджувалося і здійснювалося багато творчих поривів. Тут загартовувалася дружба Івана Панасовича з Олександром Довженком, Остапом Вишнею, Антоном Макаренком, від якої ніхто не відмовився і не зрадив у наступні часи лихоліття.

У періодичі того часу часто критикувалися негативні явища в школах, методи впливу на дітей. Нерадивим педагогам, які не могли організувати навчально-виховний процес, пропонували звертатися до робіт І.П.Соколянського, де «ви прочитаете те, що не раз чули від Івана Панасовича на ФСВ... читайте уважніш, перечитуйте й згадуйте все, що колись чули від проф. Соколянського!»⁴ Тих же педагогів, які не зможуть нічого взяти від науки цього вченого, пропонувалося «якось перевчити».

І.П.Соколянський намагався протистояти абсурдним доводам його колег про шкідливість казки, яку саме з кінця 1920-х рр. було оголошено найбільш небезпечною у справі виховання дітей. Ще в середині 1920-х казка «яко педагогічний чинник» не заборонялася⁵, але час показав, що реконструкція суспільства по-сталінському – справа зовсім не казкова. Дитячим письменникам у цей період пропонувалося писати не те, «що йому дасться від натхнення, ... а те, чого вимагає соціальна педагогіка даної доби»⁶. На думку О.І.Попова, казка здатна лише руйнувати той матеріалістичний світогляд, який потрібно виховувати в дитини. «Казка ніби удає з себе «невинного дурника». Але за спиною цього «дурника», під машкарою «забавки» часто ховається відверте обличчя клясового ворога пролетарської дитини»⁷. Так, відому казку «Івасик-Телесик», яку любило слухати і знало не одне покоління дітей, вчений вважав «напоєною приватно-власницькою ідеологією буржуазної родини» і саме для виховання таких ізольовано-родинних настроїв у дітей вона використовувалася

---

¹ Соколянський І. Педагогіка школи та родини в системі соціального виховання // Рад. освіта. – 1928. – № 10. – С. 3.

² Там само. – С. 4.

³ Смолич Ю. Твори у 8 томах. – К., 1986. – Т. 7: Розповіді про неспокій. – С. 30.

⁴ Шахрай О. Хто винний і кого слід карати? // Рад. освіта. – 1928. – № 7-8. – С. 75-80.

⁵ Путь просвещения. – 1925. – № 5-6. – С. 191-192.

⁶ Потів О. Дитяча література на переломі // Шлях освіти. – 1930. – № 4. – С. 73.

⁷ Там само. – С. 87.

дожовтневою педагогікою. Крім того, вона подана в «аспекті грубо-елементарного, але цілком виразного куркульського «достатку»: «а в батьнка їсти-пити і хороше походити, злото-срібло, пироги, запас пшона ... взагалі в казці багато їдять – якась примітивно-глітайська вакханалія їжі... їдять-їдять. І чого тільки не їдять: і рибу, і м'ясо зміючки, і пироги...». Натомість жовтентам пропонували художній матеріал про соціалістичне будівництво, про особливості його усвідомлення дітьми¹. А на рукопису статті учениці І.П.Соколянського по Харківському інституту народної освіти, на той час аспірантки УНДПУ, згодом відомої дитячої письменниці О.Іваненко, про організацію дозвілля для молодших школярів і дошкільнят рецензент написав: «Чому авторка не пропонує запровадити такі гри серед підростаючого покоління, як, приміром боротьба за промфінплан?» І саме в цей момент наступу на казку, на т.зв. «чуковщину», коли в Харкові було навіть видано книгу «Ми проти казки», за редакцією Івана Панасовича у приватному видавництві «Космос» виходять казки Г.Х.Андерсена українською мовою. Як згадує О.Іваненко, саме в Інституті педагогіки «підняли забрала в цих нападах» і що І.П.Соколянському «доводилося «каятися» на багатьох зборах і доводити, що не можна закреслювати таких здобутків світової культури»². І, мабуть, не лише О.Іваненко відчувала на тих засіданнях себе дворушницею, та вони мовчали, хоч душею і протистояли цій нісенітниці. А самого завзятого ідеолога «антиказкової» кампанії О.І.Попова було усунуто від виконання обов'язків директора УНДПУ за дозвіл видання казок Г.Х.Андерсена³. Дуже жаль, що на той час в Україні не проводилося опитування стосовно читацьких інтересів дітей, бо в Уельсі, де були опитані діти двох шкіл, виявилось, що казки полюбили читати нарівні з іншими жанрами навіть діти 11 – 15 років!⁴

З початку 1930-х рр. напади на І.П.Соколянського не припинялися. В УНДПІ часто відбувалися дискусійні засідання, на яких обговорювали нові завдання соціального виховання. Наприклад, на одній із секцій Інституту серйозно обговорювали питання, як бути з ляльками. «У багатьох з нас були малі діти, – писала О.Іваненко, – наші маленькі дівчатка воліли гратися в ляльки. Після багатьох розмов і дискусій вихід був знайдений: викинути з життя назву «лялька», а ввести «людське зображення»⁵. Педагоги-теоретики, взявши за основу принцип соціальної зумовленості поведінки дітей, почали переглядати методичні засади традиційної педагогіки та критикувати її представників за «аполітичність» і «асоціальність». Так, О.І.Попов визначив, що основним завданням соціального виховання є «підготовка активного учасника процесу соціалістичного будівництва, борця за диктатуру пролетаріату, за комунізм»⁶. У це завдання теорія І.П.Соколянського явно не вписувалася. 15 – 20 лютого 1931 р. в УНДПІ відбулася дискусійна сесія, на якій внаслідок «критики і самокритики з'ясовано, що треба повернутися від схоластичних формальних спорів про предмет педагогіки до обслуговування завдань комуністичного виховання та перевиховання і молодих, і дорослих поколінь, виходячи з завдань,

¹ Дюшен В., Мартинова Л. Альманах для жовтент. – Харків, 1929. – 318 с.

² Іваненко О. Завжди в житті. Спогади. – К., 1985. – С. 136.

³ Російський державний архів економіки, ф. 4394, оп. 1, спр. 151, арк. 38.

⁴ Які книжки найбільше подобаються дітям // Шлях освіти. – 1930. – № 4. – С. 195.

⁵ Іваненко О. Завжди в житті. Спогади. – К., 1985. – С. 137.

⁶ Попів О. Актуальні справи дитячої літератури, як педагогічного чинника // Рад. освіта. – 1930. – № 1. – С. 30-35.

що їх ставить партія».¹ Саме на цій сесії характеризувалася робота т.зв. Харківської педагогічної школи і чи не найбільше дісталася І.П.Соколянському, як одному з її керівників. Основним недоліком його теоретичних робіт вважалося намагання вирішити всі педагогічні проблеми за допомогою вчення І.П.Павлова про умовні рефлекси. Теза Івана Панасовича про те, що поведінка визначається двома чинниками – біологічними (організм) і суспільними (оточення) викликала найбільше грубих нападків новоспечених педагогів: «Мені здається, що тов. Соколянський за сліпо-глухо-німотою не почув, не побачив і не міг висловити дійсних чинників, які являються чинниками у процесі створення людини»², чи інше – «хоча в роботах І.П.Соколянського і підкреслюється класовий характер виховання, класовий характер поведінки, але він ніколи не ставив педагогіку як науку соціальну. Педагогіку треба розглядати як науку лише соціальну»³.

У своєму виступі вчений лише визнав усі свої «помилки» і його питання «Куди повертатись?» залишилося скоріше риторичним, на зразок Тичининого: «До кого говорить? Блок – у могилі, Горький – мовчить». Це не залишилося непоміченим. Визнати свої помилки виявилось замало. На вимогу дати щось нове замість того, що він «усував», І.П.Соколянський сказав: «Це трудно зробити зараз. Коли б я це зміг, то було б дивним. Виходило б так, що ми давно знали, як треба й що треба й чомусь досі мовчали. ... Мовчали тому, що мабуть не так то легко перегадувати свої думки. Я навіть боюся, чи буду в силі хоч поставити проблему конкретності повороту». І вже скоріше як іронія звучать його заключні слова про те, що «наукою «про поведінку» людини, очевидно, давно вже є історичний матеріалізм, а тому, чи варто перетворювати істмат на науку про поведінку людини (діяльність), коли він такою й був»⁴. В цей час Харківська педагогічна школа ще не здобула ярлика «фашистська», а І.П.Соколянського та інших її керівників ще не називали «українськими фашистами». Їм з «високої ласки» дали шанс на реабілітацію, а разом з тим і нове завдання, нову ідеологічну настанову – вивести педагогіку на марксо-ленінські позиції. А раз партія наказала: «Потрібно!» – І.П.Соколянський відповів: «Ми візьмемось за виправлення помилок під проводом пролетаріату на чолі з його комуністичною партією, разом з комсомолом, разом з піонерами, разом з усіма трудящими будемо будувати соціалізм і збудуємо!»⁵

Не забарилася відгукнутися на «дискусію» і періодика, де стали з'являтися дописи про «право-опортуністичні теорії педагогіки», про «націоналістів-петлюрівців» І.П.Соколянського та О.С.Залужного та інші «буржуазно-націоналістичні елементи»⁶. Слово «людина» все частіше стало замінюватися «елементом», «петлюрівським недобитком», «пройдисвітом» та іншими принижуючими гідність і викликаючими підозрілість ідеологічними штампами.

Працювати в атмосфері недовіри, під пильним партійним оком було нелегко. І хоч Іван Панасович запевняв під час дискусії, що «я зараз повний відчуття своєї

---

¹ В боротьбі за марксо-ленінську педагогіку. Матеріали дискусійної сесії УНДПУ. – Харків, 1931. – С. 6.

² Там само. – С. 79.

³ Там само. – С. 24.

⁴ В боротьбі за марксо-ленінську педагогіку... – С. 288.

⁵ Там само. – С. 171.

⁶ Павловський І.Л. Прориви й хиби в роботі УНДПУ й завдання науково-педагогічної роботи на Україні // Комуністична освіта. – 1931. – № 7. – С. 18-22.

повної боездатності», теоретичними проблемами педагогіки він перестав перейматися і за десять років (з 1930 до 1940) не було опубліковано жодного його наукового дослідження.

Фінал подвизницької діяльності видатного педагога в Україні виявився трагічним. У 1933 р. піднялася нова хвиля ідейно-політичного наступу на теоретичному «педфронті». У липні цього року на засіданні в Народному комісаріаті освіти УСРР було заслухано доповідь І.Л.Павловського про стан і роботу УНДІПу. У наказі за №62 від 16 липня відзначалося, що в цьому Інституті «виявлено велику засміченість класово-ворожими буржуазно-націоналістичними контрреволюційними елементами..., що створилося внаслідок повної втрати політичної чуйності з боку директора УНДІП тов. Пасіки, зокрема перетворення окремих секцій на притулок петлюрівських недобитків та пройдисівитів...»¹. 8 жовтня цього року оргбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову «Про роботу Українського науково-дослідного інституту педагогіки та Всеукраїнського товариства «Педагог-марксист», якою фактично засудило представників «правоопортуністичної» Харківської педагогічної школи². Розпочинається нова хвиля арештів, у тому числі й з оточення І.П.Соколянського. Репресовані були майже всі керівники УНДІПу, а у грудні 1933 р. було перший раз арештовано й Івана Панасовича «за належність до антирадянської терористичної організації» і засуджено на три роки умовно. Під слідством він перебував до березня 1934 р.³

Та жити і працювати вченому після звільнення доводилося у виключно тяжких, нестерпних умовах. За ним встановлюється репутація «буржуазного націоналіста». І хоч більшість із його оточення розуміли всю абсурдність цих звинувачень, але не всі наважувалися з ним розмовляти, дехто навіть не вітався. Моральна обстановка, що склалася навколо нього, характеризувалася ізоляцією, була близькою до цькування, навіть аспірант відмовляється від його наукового керівництва⁴. Сім'я І.П. Соколянського мешкала тоді в окремому приміщенні у школі для сліпих (вул. К.Лібкнехта, 55). На двері його квартири показували, що там живе «фашист». Діти нерідко кидали в нього каміння, коли він проходив через двір⁵. Але якими б нестерпними були умови життя, Іван Панасович не переставав працювати. В цей час він завідував школою-клінікою сліпоглухонімих дітей при Українському державному інституті експериментальної медицини. Сліпоглухоні діти, яких на той час у школі-клініці перебувало десять, залишалися з ним, вони не могли його зрадити і саме для їхнього духовного розвитку вчений створює читальну машину, авторське свідчення на винахід якої було отримано Українським інститутом експериментальної медицини у 1936 р. За допомогою цієї машини сліпі діти отримали можливість розпізнавати звичайний шифр, хоч для вироблення навички читання потрібно було 900 год занять.

У 1937 р. розпочинаються повторні арешти відомих педагогів. Цього разу їх звинуватили в «шкідництві на фронті народної освіти», у запровадженні

¹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 11, спр. 3, арк. 17.

² Кузьменко М.М. Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20–30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень. – С. 347.

³ Архів Служби Безпеки України у Харківській області, спр. № 021593.

⁴ І.А. Соколянський. Библиографический указатель. – М., 1989. – С. 11.

⁵ Там само. – С. 11.

«антиреволюційної теорії у школах», яка полягала у використанні комплексної системи чи в застосуванні бригадно-лабораторних методів навчання¹. Тобто те, що у 1920-х рр. вважалося «лінією партії» в педагогіці, що отримувало на засіданнях Колегії Головного управління соціального виховання високу оцінку, зараз слугувало головним мотивом для того, щоб назвати Харківську педагогічну школу «фашистською»! Керівниками цієї «фашистської педагогічної школи» органи НКВС вважали професорів О.С.Залужного, О.І.Попова та І.П.Соколянського, якого вдруге було позбавлено волі 13 жовтня 1937 р. Цього разу його навіть звинувачували в тому, що він, будучи членом Надзвичайного суду над «Спілкою Визволення України», намагався пом'якшити вирок заарештованим у цій справі. 20 листопада Особлива трійка НКВС ухвалила рішення «Соколянського Івана Панасовича заключити в табір на десять років»².

Разом з І.П. Соколянським було заарештовано і його дружину, Тумалевич Діту Олександрівну, вся провина якої зводилася до того, що «вона є дружиною учасника антирадянської української націоналістичної терористичної організації»³. 10 березня 1938 р. її звільнять, як записано в справі, на основі того, що дружини засуджених Особливою трійкою репресіям не підлягають. Самого ж Івана Панасовича також буде звільнено достроково – 28 квітня 1939 р.⁴ Відомий український письменник Ю.Смолич у своїх «Розповідях про неспокій» написав, що «за нього спеціально клопотався Горький»⁵. Можливо, що й так, враховуючи листування Івана Панасовича та його учениці, О. Скороходової з письменником та позитивну оцінку останнім подвижницької діяльності вченого⁶. Можливо, були й інші причини. Бо не лише проф. І.П. Соколянський був звільнений достроково, а й інші його колеги ще по УНДПУ, зокрема проф. О.І. Попов, у той час як, наприклад, проф. О.С. Залужного, Н.Д. Коца було розстріляно.

Після звільнення Іван Панасович Соколянський – «геніальний новатор, що вмів навчити сліпого розпізнавати кольори, глухого – розпізнавати гаму, німого – передавати свої думки іншим», назавжди покине Харків. Розпочнеться новий етап у його житті – Московський, де він продовжить свою наукові дослідження і практичну роботу з аномальними дітьми. І лише за три роки до смерті, 8 січня 1957 р. настане довгождана реабілітація «за відсутністю складу злочину».

---

¹ Архів Служби Безпеки України у Харківській області, спр. № 021593; № 022092; № 010070.

² Державний архів Харківської області, ф. Р6452, оп. 1, спр. 4083, арк. 6.

³ Там само, арк. 1.

⁴ Архів Служби Безпеки України у Харківській області, спр. 021593.

⁵ Смолич Ю. Твори у 8 томах. – С. 197.

⁶ Горький М. Собрание сочинений в 30-ти т. – М., 1955. – Т. 30.